

Forholdet mellem grammatik og fraseologi

Af Erla Hallsteinsdóttir, Syddansk Universitet

Udgangspunktet for denne artikel er spørgsmålene »hvad er fraseologi?«, »hvad er grammatik« og »hvilket forhold har fraseologien til grammatikken (og omvendt) i sprogbeskrivelsen?«. Der inddrages hovedsageligt tysksprogede kilder.

En beskrivelse af forholdet mellem fraseologi og grammatik forudsætter som første skridt en omfattende definition af begge begreber. Den oprindelige betydning af begrebet »grammatik« var meget bred og den omfattede ikke kun sprogundervisning men også digtekunst, talekunst, historie og delvist også filosofi, mens begrebet »Grammatistik« omfattede kunsten at tale, læse og skrive (jf. Brockhaus 1809:405f). Ældre definitioner af begrebet grammatik er som regel baserede på delbetydningen 'sprogkunst' eller 'en bog om kunsten at skrive og tale rigtigt', jf. denne definition:

Die Grammatik, plur. die -en, aus dem Griech. und Lat. *Grammatica*, die Kunst, eine Sprache richtig zu reden und zu schreiben, ohne Plural; die Sprachkunst. Ingleichen ein Buch, welches diese Kunst lehret. Daher grammatisch, *adj. et adv.* zur Sprachkunst gehörig, in derselben gegründet, wofür man lange das seltsam verlängerte grammaticalisch gebraucht hat; ingleichen ein Grammatikus, oder ein Grammatiker, der diese Kunst verstehet, seine vornehmste Beschäftigung daraus macht, wofür einige Sprachkünstler, andere aber Sprachgelehrter einführen wollen, ungeachtet dieses letztere auch eine Person bezeichnet, welche mehrere Sprachen verstehet. Im Niedersächsischen ist Grammatjen Volk zänkischer Pöbel, ohne Zweifel von der zänkischen Eigenschaft der meisten Grammatiker. (Adelung 1796:773)

I nyere definitioner anses »grammatik« for at have den noget snævrere betydning 'delområde af sprogvidenskaben, der beskæftiger sig med sproglige former og deres funktioner inden for sætningen', jf. fx følgende definition:

Gram|ma|tik, die; -, -en [lat. (ars) grammatica < griech. grammatike (téchnē)], zu: grammatikós= die Buchstaben, die Schrift betreffend]: **1.** Teil der Sprachwissenschaft, der sich mit den sprachlichen Formen u. deren Funktion im Satz, mit den Gesetzmäßigkeiten, dem Bau einer Sprache beschäftigt;

Sprachlehre (gegliedert in Phonetik, Morphologie u. bes. Syntax): die historische, deskriptive, traditionelle, generative G.; die G. der deutschen Sprache, die deutsche G. beherrschen; Die lateinische G. ist mit Regeln gespickt wie ein Fisch mit Gräten (Thieß, Reich 405); gegen die G. verstoßen; die fehlerhafte G. (grammatische Beschaffenheit) einer Formulierung; Ü die G. (bildungspr.; gesetzmäßige Struktur u. Verlaufsform) meteorologischer Phänomene;... den Durchbruch... zur unbewussten Struktur, vom bewussten Erleben zur unbewussten Grammatik der Gefühle (der Sprache, Struktur der Gefühle; Sloterdijk, Kritik 112); Da erzählen einem die Leute ..., was sie wollen und wie, entwerfen eine G. ihres Lustverhaltens (Frings, Liebesdinge 74). 2. wissenschaftliche Darstellung, Lehrbuch der Grammatik (1) [...]. (DUDEN Das Große Wörterbuch der deutschen Sprache CD-ROM)

I den til denne definition hørende videnskabelige beskæftigelse med sprog lægges der traditionelt vægt på fonetik, morfologi, syntaks og til en vis grad semantik, men man må også konstatere at begrebet *grammatik* bruges i forbindelse med sprogvidenskabelige teorier og paradigmer, der dækker langt flere sproglige aspekter, fx generativ grammatik, konstruktionsgrammatik, systemisk-funktionel grammatik, dependensgrammatik, leksikalisk-funktionel grammatik osv. En entydig definition af begrebet er derfor næppe mulig.

I den moderne fraseologiforskning, der har udviklet sig i de sidste 30-40 år, defineres begrebet fraseologi både som selve forskningsområdet og som dets undersøgelsesobjekt, de faste flerordsforbindelser: frasemer (jf. fx Burger 1998). Selve begrebet fraseologi går dog langt tilbage i tiden. Således findes det i Brockhaus Conversations-Lexikon fra 1818, hvor fraseologi defineres på følgende måde:

Phraseologie derjenige Theil der Grammatik, welcher von den Redensarten und besonders auch von der Art handelt, wie man einerlei Sache durch verschiedene Redensarten ausdrücken kann. (Brockhaus Conversations-Lexikon Bd. 8. Leipzig 1811:241)

I denne definition af fraseologi kan det antages at ordet grammatik bruges i betydningen 'grammatistik' (jf. ovenfor). Begrebet grammatik dækker her alle sproglige fænomener og flerordsforbindelser. Fraseologien er derfor en naturlig del af grammatikken.

Nyere publikationer påpeger, at fraseologi i bred forstand, dvs. omfattende alle flerordforbindelser – faste vendinger, idiomer, sproglige mønstre, rutiner og formler osv. – udgør mellem 50 og 80 % af sprogbrugen (Brink 2007; Wray 2000). På trods af disse tal anses fraseologiforskningen af mange stadig for at være en nichebeskæftigelse; et forskningsområde man muligvis ville kunne indordne under leksikologien, med lidt god vilje opfatte som en selvstændig disciplin. Denne opfattelse går tilbage til den generative grammatiks udgrænsning af irregulære sproglige enheder, der stadig påvirker fraseologiens status

i grammatisk forskning. Ifølge den kan fraseologien ikke beskrives med de systematiske regler, som de traditionelle form- og strukturorienterede grammatiske områder, især syntaks og morfologi, opstiller ved sprogbeskrivelse. Et hurtigt blik på to af de mest læste tysksprogede grammatikker giver et tilsvarende trist resultat. *DUDEN Die Grammatik* vælger fuldstændigt at ignorere den fraseologiske del af sproget; hverken *Phraseologie* eller *Phraseologismus* optræder i dens register. I *Deutsche Grammatik* (Helbig/Buscha 2001) nævnes *Phraseologie* i registret og det fraseologiske fænomen *Funktionsverbgefüge* (støtteverbkonstruktion) forklares på godt 25 sider.

I modsætning til denne betragtning står en opfattelse af fraseologien som en forholdsvis ung men selvstændig videnskabelig disciplin. Den er karakteriseret ved en tværfaglig tilgang til sit forskningsobjekt, flerordsforbindelserne. Denne tilgang overskrider tit de traditionelle grænser både inden for sprogvidenskabelige forskningsområder og mellem filologiske discipliner.

Fraseologiforskningen byder allerede på beskrivelser af forskellige aspekter, der falder ind under den traditionelle grammatiks områder, fx morfologiske og syntaktiske aspekter (Čermák 2007; Fleischer 1997; Wirrer 2002), syntaktiske mønstre (Müller 1997), modus (Dobrovolskij 2002), grammatisk irregularitet (Fleischer 1997). I den anvendte forskning behandles grammatiske aspekter som regel som en integreret del af fraseologien, fx i leksikografi (Hallsteinsdóttir 2007), sprogdidaktik (Hallsteinsdóttir 2001; Hessky 2007; Jesenšek 2006), translatologi (Farø 2006) og korpuslingvistik¹ (Biemann et al. 2006; Teubert/Čermáková 2007). Inden for nyere sprogvidenskabelige paradigmer findes der enkelte arbejder, hvor fraseologi indgår som undersøgelsesobjekt, fx. i *Head-Driven Phrase Structure Grammar* (Sailer 2003; Soehn 2006) og korpusbaseret sprogbeskrivelse (Fellbaum et al. 2006).

Til sidst skal forholdet mellem fraseologi og grammatik illustreres med et par eksempler. Udgangspunktet er at ords fælles optræden i sætninger – syntagmatiske og paradigmatiske relationer – og deres kombinationsmuligheder ikke kun bestemmes af syntaktiske regler, men også af semantiske valgmuligheder, præferencer og restriktioner. Disse aspekter kan også beskrives som konventionelt fastlagt sprogbrug eller leksikalisering. Følgende eksempler på sproglige fænomener på grænsefladen mellem fraseologi og grammatik stammer fra den tyske og den danske Wortschatz (jf. www.wortschatz.uni-leipzig.de):

Således giver billedet i fig. 1 en oversigt over ordet *Geburtstags* realiserede kombinationsmuligheder i tysk (eks. 1 og 2) og fig. 2 i dansk (eks. 3 og 4; begge figurer er fra 21. december 2008):

1. Korpuslingvistik indordnes her under anvendt forskning pga. dens målsætning om at tilbyde tekstsamlinger som hjælpemidler til brug i forskellige forskningsmæssige og andre sammenhænge.

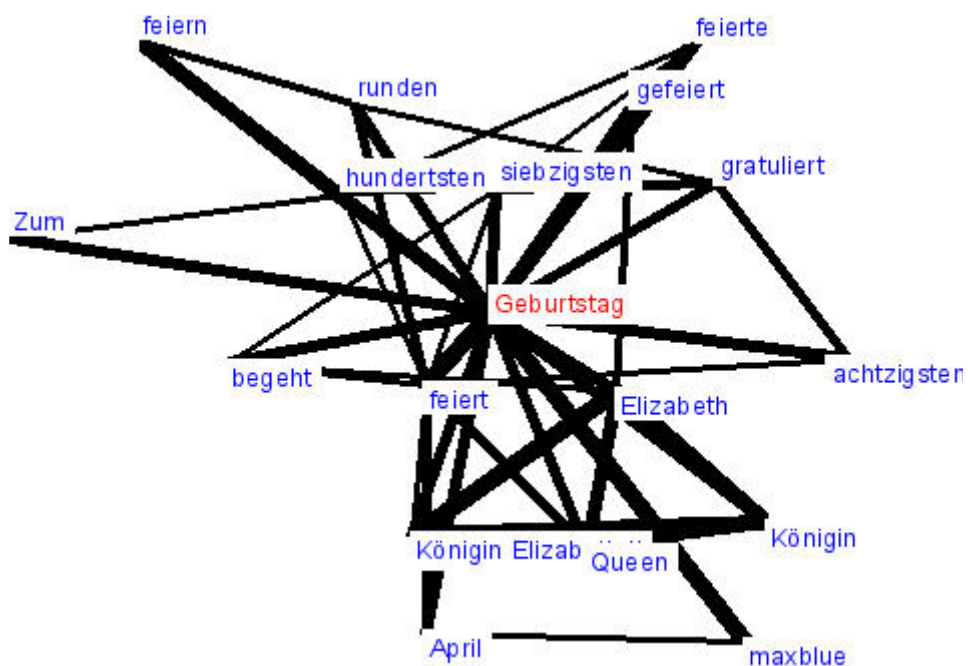

Fig. 1: ordet *Geburtstags* realiserede kombinationsmuligheder

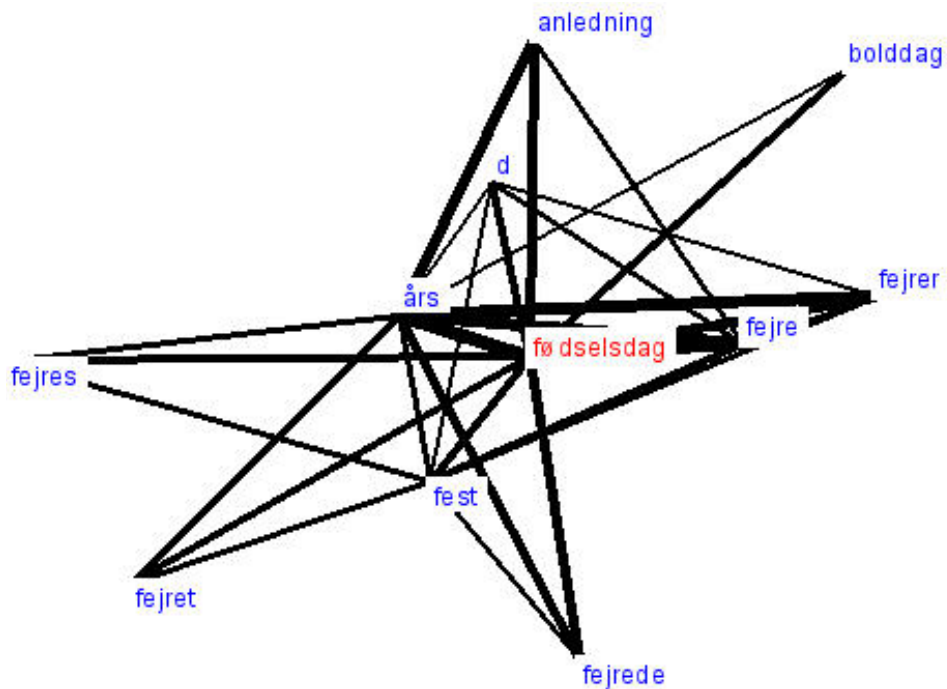

Fig. 2: ordet *fødseldags* realiserede kombinationsmuligheder

- (1) (den/einen) runden/siebzigsten/achtzigsten/hundersten Geburtstag feiern/begehen
- (2) zum runden/siebzigsten/achtzigsten/hundersten Geburtstag gratulieren
- (3) fejre (x års) fødselsdag
- (4) i anledning af (x års) fødselsdag

En sammenligning viser at man i tysk både kan *fejre* og *begå* en fødselsdag – mens man i dansk kun *fejrer* (i begge sprog kan man også *have*) en fødselsdag. Eksemplerne viser altså en kombinatorisk forskel på ordet *fødselsdag* i dansk og tysk. Denne forskel, der ikke kan beskrives med grammatikteorier i snæver forstand (jf. ovenfor), er afgørende i en holistisk orienteret sprogbeskrivelse og specielt vigtig i anvendte og kontrastive sammenhænge.

Konklusionen på denne lille artikel er derfor, at det er nødvendigt at inddrage utraditionelle aspekter i sprogbeskrivelsen. Den »traditionelle« grammatikforskning,² omfattende fonologi, morfologi og syntaks, der sætter fokus på beskrivelsen af regelsystemer for kombinationen af enkelte ord – tit uden forankring i kommunikationsrelevante ytringer eller tekster – undlader at beskrive en yderst vigtig del af sproget: ordforrådets enheder og deres faktiske brug. Især i interlingvale kontekster, fx formidlingen af tysk sprog ved udenlandske universiteter, er det nødvendigt at føre forskningen hen imod en beskrivelse af den faktiske sprogbrug. Herunder forstås de faste strukturer, kombinationer, mønstre og konventioner, der kendetegner sprogbrug på modersmålsniveau.

Forholdet mellem grammatik og fraseologi er åbenbart problematisk: Grammatikforskningen i traditionel forstand er stadig meget tilbageholdende over for fraseologiske emner mens den generelle sprogteori langsomt er begyndt at inddrage fraseologien som undersøgelsesobjekt. I fraseologiforskningen har grammatiske aspekter altid spillet en rolle. Om fraseologien så er et delområde af grammatikken eller om grammatikken er et delområde af fraseologien, er i sig selv et spørgsmål uden en tilfredsstillende svarmulighed. Der er så at sige tale om to sider af samme mønt og begge discipliner er relevante i sprogbeskrivelsen.

Litteratur

- Adelung, *Grammatisch-kritisches Wörterbuch der Hochdeutschen Mundart*, Band 2. Leipzig 1796, s. 773. <http://www.zeno.org/Adelung-1793>.
- Biemann, Chris, Erla Hallsteinsdóttir, Uwe Quasthoff & Matthias Richter (2006): Exploiting the Leipzig Corpora Collection, i: Tomaž Erjavec & Jerneja Žganec Gros (red.): *Proceedings of 5th Slovenian and 1st international Language Technologies Conference 2006*. http://nl.ijs.si/isltc06/proc/13_Richter.pdf
- Brink, Lars (2007): Hvor mange fraser er der i dansk? [Foredrag holdt på det 4. DANFRAS-symposium på Københavns Universitet].
- Brockhaus Conversations-Lexikon*. Leipzig, 1811. <http://www.zeno.org/Brockhaus-1809>.

2. Kaldes af kritikere også »lænestolslingvistik«.

- Čermák, František (2007): Idioms and Morphology, i: Harald Burger, Dmitrij Dobrovol'skij, Peter Kühn & Neal R. Norrick (red.): *Phraseologie/Phraseology. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung/An International Handbook of Contemporary Research*. Berlin: Mouton de Gruyter, s. 20-26.
- Dänischer Wortschatz: <http://corpora.informatik.uni-leipzig.de/?dict=dk>
- Deutscher Wortschatz: <http://wortschatz.uni-leipzig.de/>
- Dobrovol'skij, Dmitrij (2002): Grammatik der Idiome, i: Dietrich Hartmann og Jan Wirrer (red.): *Wer A sagt, muss auch B sagen. Beiträge zur Phraseologie und Sprichwortforschung aus dem Westfälischen Arbeitskreis*. Baltmannsweiler: Schneider Verlag Hohengehren, s. 57-74.
- DUDEN *Das große Wörterbuch der deutschen Sprache. CD-ROM 2000*, basierend auf der 3., völlig neu bearbeiteten und erweiterten Auflage der Buchausgabe in 10 Bänden 1999.
- DUDEN *Die Grammatik*. Mannheim: Dudenverlag, 2006.
- Farø, Ken (2006): *Idiomatizität – Ikonizität – Arbitrarität. Beitrag zu einer funktionalistischen Theorie der Idiomäquivalenz*. Ph.d.-afhandling, Universität Kopenhagen.
- Fellbaum, Christiane, Alexander Geyken, Axel Herold, Fabian Koerner & Gerald Neumann (2006): Corpus-based studies of German idioms and light verbs. *International Journal of Lexicography* 19 (4), s. 349-360.
- Fleischer, Wolfgang (1997): *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag (2. durchgesehene Aufl.).
- Hallsteinsdóttir, Erla (2007): A bilingual electronic dictionary of idioms, i: Henrik Gottlieb & Jens Erik Mogensen (red.): *Dictionaries, Lexicographical Options and User Needs. Selected Papers from the 12th International Symposium on Lexicography*. Amsterdam: John Benjamins, s. 97-106.
- Helbig, Gerhard & Joachim Buscha (2001): *Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht*. Berlin: Langenscheidt.
- Hessky, Regina (2007): Perspektivwechsel in der Arbeit mit Phraseologie im DaF-Unterricht, i: Vida Jesenšek & Melanija Fabčič (red.): *Phraseologie kontrastiv und didaktisch*. Maribor: Slavistično društvo, s. 9-16.
- Jesenšek, Vida (2006): Phraseologie und Fremdsprachenlernen. Zur Problematik einer angemessenen phraseodidaktischen Umsetzung. *Linguistik online* 27/02, s. 137-147.
- Müller, Gereon (1997): Beschränkungen für Binominalbildung im Deutschen. *Zeitschrift für Sprachwissenschaft* 16, s. 5-51.
- Sailer, Manfred (2003): *Combinatorial Semantics and Idiomatic Expressions in Head-Driven Phrase Structure Grammar*. Ph.d.-afhandling, Universität Tübingen (<http://w210.ub.uni-tuebingen.de/dbt/volltexte/2003/916/>).
- Soehn, Jan-Philipp (2006): *Über Bären Dienste und erstaunte Bauklötze. Idiome ohne freie Lesart in der HPSG*. Frankfurt a.M.: Peter Lang
- Teubert, Wolfgang & Čermáková, Anna (2007): *Corpus Linguistics. A Short Introduction*. London: Continuum.
- Wirrer, Jan (2002): Für eine syntaxbasierte Phraseologie, i: Dietrich Hartmann & Jan Wirrer (red.): *Wer A sagt, muss auch B sagen. Beiträge zur Phraseologie und Sprichwortforschung aus dem Westfälischen Arbeitskreis*. Baltmannsweiler: Schneider Verlag Hohengehren, s. 391-406.
- Wray, Alison (2000): Formulaic Sequences in Second Language Teaching: Principle and Practice. *Applied Linguistics* 21/4, s. 463-489.